International Conference on
Linguistics, Literature And Translation

International Conference on Linguistics, Literature And Translation - double-blind peer-reviewed, monthly, open-access procedding published to get ecxellence on Research and Development. It publishes high-quality articles across the breadth of linguistics, literature and translation research. With its uniquely broad coverage, all articles are free to access across the globe, allowing authors to share their research and maximise its impact. The boletin on Linguistics, Literature And Translation is led by expert international editorial board members who take an objective approach to peer review, ensuring each research paper is reviewed and evaluated on its own scholarly merits and research integrity. Joining your work in the International Conference of Linguistics, Literature, and Translation means you will receive prompt and reliable publishing and a global platform for your research to reach its full potential.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISH USULLARI

Alisherova Dilbar Alisherovna
O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha va Maktab ta’limi vazirligiga
qarashli Samarqand shaxar 107- DMTT defektologi

Annatasiya

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi boalarning nutqni o’stirish usullari ko’rsatib o’tilgan.

Kalit so’zlar: nutq, monolog, dialog, nutqning grammatik tomoni, hikoya, lug‘at, grammatika

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ta’lim va tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri bolalarga ona tilini o‘rgatish, nutqini rivojlantirish, nutqiy munosabatga muomalaga o‘rgatishdir. Nutq o‘stirish pedagogik jarayon bo‘lib, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik qonuniyatlarni o‘rganadi Nutq o‘stirishning asosiy vazifasi— nutq o‘stirish uslubi va uslubiyotlarini, ularning eng samarali vositalarini ilmiy-pcdagogik asoslarda ishlab chiqish va bolalar bog‘chalari tarbiyachilarini ular bilan ta’minlashdan iboratdir. Tarbiyachilar esa o‘zlashtirilgan uslub va uslubiyot yordamida bolalarda zaruriy nutqiy malaka va ko‘nikmalami rivojlantirishga harakat qiladilar. Nutq o‘stirishning maqsadi bolalarning og‘zaki nutqini rivojlantirishdan, atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bo‘lish malakasini shakllantirishdan iborat. Nutq o‘stirish jarayoni boshqa uslubiyotlar kabi quyidagi savollarga javob beradi:

1. nimaga o‘rgatish kerak (bolalarda qaysi nutqiy malakalarni tarbiyalash kerak);
2. qanday o‘rgatish kerak (bolalar nutqini shakilantirishda qanday sharoit, qaysi usullardan foydalanish kerak);
3. nima uchun xuddi shunday o‘rgatish kerak (nutqni rivojlantirish uchun taklif etilayotgan usullar nazariy va amaliy jihatdan qanday asoslangan).

Nutq o‘stirishning vazifasi o‘z ichiga bir qancha maxsus xususiy vazifalarni ham qamrab olgan. Jumladan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi maxsus, xususiy vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o‘stirish, boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Hikoya qilishga o‘rgatish (monologik nutqni shakllantirish).
6. Bolalarni badiiy adabiyot bilan tanishtirish.
7. Bolalarni boshlang‘ich savodga tayyorlash. Ushbu vazifalar har bir guruhdagi bolalarning yoshi va individual xususiyatlariga ko‘ra quyidagicha taqsimlangan: Birinchi va ikkinchi kichik guruhda:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutq o‘stirish, lug‘atini boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish. Ushbu guruhda hikoya qilishga (monolog nutqqa) o‘rgatish bo‘yicha boshlang‘ich ma’lumot berish belgilangan. Kichik guruh bolalari tarbiyachining hikoyasini eshitib, uning savollariga javob bera olishi, mavzulardagi rasm yuzasidan suhbatlarda ishtirok etishi bilan birga, avval eshitgan ertak va hikoyani xotirasida tiklab, uning mazmunini buzmasdan aytib bera olishlari lozim.

O‘rta va katta guruhlarda tarbiyachi bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirishi kerak:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o‘stirish, lug‘atini boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Hikoya qilishga (monolog nutq) o‘rgatish.
6. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish.

Maktabga tayyorlov guruhida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o‘stirish, lug‘atini boyitish.
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.
4. So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish.
5. Hikoya qilishga o‘rgatish (monolog nutqni shakllantirish).
6. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish.
7. Bolalarni savod o‘rgatishga tayyorlash.

Bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o‘stirish, lug‘atini boyitish. Lug‘at ustida ishlash bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali amalga oshiriladi. Bolalarni tevarak-atrofdagi buyumlar, hodisalar, o‘simliklar, hayvonot dunyosi, kattalar mehnati va boshqalar bilan tanishtirish jarayonida ularning nomlarini, sifatlarini, xususiyatlarini, xarakterlarini so‘zlar bilan aytamiz. Masalan, ϖ buyumlarning nomini anglatadigan: ko‘zgu, taroq, sovun, tish va kiyim cho‘tkalari, palos, gilam, javon, karavot, xontaxta; ϖ sabzavotlarning nomini anglatadigan: sabzi, karam, sholg‘om, bodring, baqlajon; ϖ o‘simliklar: daraxt, gul, o‘t va boshqalar; mevalar: olma,

nok, olcha, gilos, olxo‘ri va hokazolar; ϖ uy hayvonlari: xo‘roz, tovuq, ot, sigir, it, mushuk, qo‘y, eshak; ϖ ularning bolalarini nomini bildiruvchi: jo‘ja , toychoq, buzoq, qo‘zichoq, uloqcha, xo‘tik; ϖ harakatlarni ifodalovchi: yuvinmoq, artmoq, pishirmoq, tayyorlamoq, kir yuvmoq, dazmollamoq, ekmoq va boshqalar; ϖ sifatlarni bildiruvchi: katta, kichik, qizil, sariq, ko‘k, zangori, oq, qora, issiq, sovuq, shirin, achchiq va hokazo so‘zlar bolalarni tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar lug‘atiga kiritiladi, buning natijasida ularning lug‘ati boyitiladi, nutqi rivojlanadi. MTTlarda lug‘at bilan ishlash dasturi mavjud bo‘lib, tarbiyachi bolalarga atrofdagilar bilan tez nutqiy muloqotga kirishib keta olishiga yordam beradigan so‘zlarni tanlab, maxsus usul yordamida ular nutqiga kiritib boradi. Bolalarni so‘zlarning ma’nosini tushunishga o‘rgatibgina qolmay, balki bu so‘zlarni o‘z nutqlarida faol ishlatishga ham odatlantirib boradi. Shuningdek, tarbiyachi bola lug‘atining qo‘pol so‘zlardan xoli bo‘lishiga, shevaga oid (mahalliy) so‘zlarni adabiv tildagi so‘zlar bilan almashtirishga e‘tibor berishi kerak. 2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish. Lug‘at tilning qurilish materiali hisoblanadi. Grammatika esa gapda so‘zlarning o‘zgarishi va ularning o‘zaro bog‘lanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari, grammatika tilning qurilish modelini (so‘z yasovchi, so‘z o‘zgartiruvchi) belgilaydi. Bola atrofdagilardan grammatik tomondan shakllangan nutqni eshitadi. Eshitganining ma’nosiga tushunish bilan birga, tilning grammatik tomonini egallaydi, modelini bilib oladi. Bola ona tilining barcha grammatik shakllarini qancha erta o‘zlashtirsa, u aqliy jihatdan shunchalik tez rivojlanadi. Agarda bolalarda nutqning grammatik tomoni noto‘g‘ri shakllansa, aqliy rivojlanishi kechikadi. Shuning uchun tarbiyachi grammatikaning (morfologiya va sintaksis) turli shakllarini o‘zlashtirishga yordam beruvchi didaktik o‘yin va mashqlarni tashkil etadi. Masalan, kelishik qo‘shimchasini o‘zlashtirish uchun “Top-chi, men qayerda bo‘ldim?” (katta guruhda); ¬ ikkinchi darajali gap bolaklarini o‘zlashtirish uchun “Men boshlayman, sen esa oxiriga yetkaz!”; ¬ otning kelishiklar bilan turlanishini o‘zlashtirishda “Top-chi, nima yetishmaydi?”, ¬ fe’l zamonlarini o‘zlashtirish uchun “Siz nima qilishni xohlaysiz?” va hokazolar. 3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash. Bola, eng avvalo, tilning tovush tomonini egallashi kerak, ya’ni tovushlarni to‘g‘ri talaffuz etishi lozim. Nutqning tovush tomoni ustida ishlash o‘zbek tilining fonetikasi va orfoepiyasiga asoslanadi. Bola kattalarga taqlid qilib, so‘zlarda urg‘uni to‘g‘ri ishlatishga o‘rganib oladi, ona tilining intonatsion tomonini o‘zlashtiradi hamda so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishga odatlanadi. Ayniqsa, bola atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bolayotganda samimiy ohangda, burro va aniq gapirishga o‘rgatiladi. Har bir bolada nutqning bunday sifatlarini tarbiyalash, kelgusi hayotida, ya’ni maktabda, o‘quv yurtlarida ta’lim olishda, mustaqil mehnat faoliyatida jamoa, jamiyat o‘rtasida o‘z fikrlarini to‘liq va tushunarli qilib bayon etishda muhim ahamiyatga egadir. Agarda tarbiyachi bola nutqidagi, tovush talaffuzidagi nuqsonlar, ohang va tempga, diksiyasiga (aniq, burro gapirish), nutqining mazmundorligi va ifodaliligiga e’tibor bermasa, bunday nuqsonlar bilan maktabga borgan bola bilimni o‘zlashtira olmaydi va bu uning kelajakdagi mustaqil hayotida ham o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi, ya’ni nutqida nuqsoni bo‘lgan bolaning nutqi boshqalarga tushunarsiz bo‘ladi, o‘z fikrini ifodalashda qiynaladi, uyaladi, natijada gapirmaslikka harakat qilib, indamas, jizzaki bo‘lib qoladi. Bularning hammasi uning ruhiy rivojlanishiga ham ta’sir etadi. 4. So‘zlashuv nutqini (dialog) shakllantirish. Bolalarga bilim va tarbiya berishda so‘zlashuv nutqiga (dialog) o‘rgatish katta ahamiyatga egadir. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar bilan so‘zlashish bolalarning kundalik faoliyatlari va turli voqea-hodisalarni kuzatish natijasida hosil bo‘lgan tushunchalarni aniqlash va uni bir tizimga solishda eng zaruriy ish vazifasi hisoblanadi. Bolada so‘zlashuv nutqini shakllantirish — bu boshqalarning nutqini tinglash va tushunish, so‘zlashishni quvvatlash, savollarga javob berish va so‘rashdir (savollar berish). Bola so‘zlashuv nutqining rivojlanganlik darajasi uning lug‘at boyligiga, tilning grammatik tomonini egallaganligiga bog‘liqdir. Bolani so‘zlashuv nutqiga o‘rgatish uning madaniy nutqni egallaganlik darajasiga ham bog‘liqdir. Masalan, suhbatdosh bilan so‘zlashayotgan vaqtda o‘zining va suhbatdoshining nutqiga doimo e’tiborli bo‘lish, savollarga odob bilan qo‘l ko‘tarib, ruxsat berilgach, javob berish, “ha” yoki “yo‘q” deb qisqa javob bermay, balki shoshmay, o‘ylab, so‘ng to‘liq, to‘g‘ri javob qaytarishga odatlantirish lozim. So‘zlashganda o‘rtacha ovozda fikrni tushunarli qilib bayon etish, nutqning yoqimli bo‘lishiga e’tibor berish,

shuningdek, gapirayotgan vaqtda yerga, tevarak-atrofga qaramay, balki olrtoqlariga qarab, ikki qo‘lini yonga tushirib, erkin, samimiy so‘zlashishga o‘rgatishi va buni har mashg‘ulotda bolalardan talab qilib borish zarur. 5.ikoya qilishga (monologik nutqqa) o‘rgatish. Bolalarni maktabga tayyorlashda monolog nutqni rivojlantirish juda muhimdir. Monologik nutq boladan o‘z fikrini tushunarli va izchil bayon qilishni talab etadi, bunday nutq turini esa bola 5-6 yoshda egallay boshlaydi. Chunki bu yoshda mantiqiy tafakkur rivojlana boshlaydi, bolada katta so‘z boyligi to‘planadi, tilning grammatik qurilishini egallab oladi. Nutqning monolog shakli bolalarga ko‘rgan narsalari haqida batafsil va izchil so‘zlab berishga, o‘z fikrlarini to‘g‘ri tuzilgan jumlalar orqali bayon qilishga imkon beradi. Monolog nutq bolada boshqalarning hikoyasini tinglashga va uni tushunishga, qisqa, o‘zlariga tanish bolgan voqeani qayta hikoya qilib berishga, ertakda ishtirok etuvchi qahramonlarning gaplarini ifodali aytib bera olish malakasining shakllanishiga yordam beradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi (katta guruh) bolalar rasmda tasvirlangan narsalar, o‘z hayotiga doir voqealar haqida oddiy hikoyalar tuzishga, ko‘rgazmali qurolsiz, mustaqil tarzda hikoya to‘qishga o‘rgatiladi. Bolalarni hikoya qilishga o‘rgatish ularning aqliy rivojlanishiga yordam beradi, fikr yuritish doirasi kengayadi, diqqat, tafakkur kabi psixologik jarayonlar rivojlanadi, nutqi ifodali bo‘lib boradi, bolada o‘zini tutish va jamoa oldida so‘zlay olish malakasi hosil bo‘ladi. . Badiiy adabiyot bilan tanishtirish. Bolalar badiiy adabiyoti keng tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirishga va bola shaxsini kamol toptirishga yordam beradi.

U bolaning kishilar hayoti haqidagi bilimlarini kengaytiradi, emotsional taassurotlarini boyitadi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirar ekan, u bolalarda quyidagi malakalarni shakllantiradi:

1. Badiiy asarlarni tinglash va tushunish.
2. Asar qahramonlarining xatti-harakatlarini baholash.
3. Insonlardagi axloqiy sifatlar va nuqsonlarni ta’riflab berishi.
4. Adabiy asarning mazmuniga doir savollarga javob qaytarish, kichik hajmdagi she’rlarni intonatsiyalarga rioya qilib yodlab olish va ta’sirchan qilib aytib berish va h.k. Bola hikoya, she’r, ertak tinglayotganida quvonadi, huzurlanadi. Bu emotsional ta’sirlanish bolada badiiy adabiyotni estetik idrok etish, ya’ni uni san’at asari sifatida his ctish qobiliyatining paydo bo‘lishiga, unda axloqiy sifatlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarbiyachi bolalarni badiiy asar bilan tanishtirar ekan, har bir bolada kitobga nisbatan qiziqish va muhabbatni tarbiyalashi kerak. Bolalarni boshlang‘ich savodga tayyorlash. Bolalar bog‘chasida bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan barcha pedagogik ishlar ularni maktabga tayyorlashga qaratilgandir. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsam, to‘g‘ri og‘zaki nutq, boshqalarni tinglay olish, ular nutqining mazmunini tushunish, zarur bo‘lganda o‘rtog‘ining javobini to‘ldirish yoki to‘g‘rilashda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Nutq bolalar uchun tahlil predmcti bo‘lib qoladi, bu esa bolalardan zo‘r aqliy kuchni talab etadi. Shunday qilib, bolalar nutqini rivojlantirish bo‘yicha har bir ish jarayoni bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bu borada yuqorida bayon etilgan vazifalarning har biri o‘zining ta’limiy va tarbiyaviy jihatiga ega. Nutqni rivojlantirish jarayonida shaxsning axloqiy sifatlari shakllantiriladi, aqliy va estetik tarbiyaning muhim vazifalari hal etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Aqliy zaiflikning dolzarb muammolari. / Ed. K.S. Lebedinskaya. - M .: Pedagogika, 1992 yil
2. Altuxova N.G. Ovozlarni eshitishni o'rganing. SPb., 1999. P.
3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda estetik his?tuyg’ularini tarbiyalash orqali san’atni tushunishga o’rgatish https://scholar.google.com
4. Ma’rufov A. Paronimlar lug‘ati. – T: O‘qituvchi, 1974.

5. Panina L.A. Yaslida olib boriiadigan ishlarni planlashlirish va hisobga olish. T.: O‘qituvchi, 1975.
6. Razbayeva E. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni hinioya qilib berishga o‘rgatish. – T.: O‘qituvchi, 1975.
7. Shodiyeva Q.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish. – T.: O‘qituvchi, 1995.